**Originalni naučni rad** **UDK 2 – 548.5:39 (497.11)**

**Данијел Синани**
dsinani@f.bg.ac.yu

# РУСАЉСКИ РИТУАЛ – ПОГЛЕД ИЗ НОВОГ УГЛА[1]

**Апстракт:** По својим експресивним елементима русаљски ритуал представља јединствену појаву у традиционалној култури Срба. У раду се русаљски ритуал позиционира у категорију култова опседнутости и тврди се да представља канал којим подређене и маргинализоване категорије лица врше притисак мистичним средствима на своју околину, како би скренули пажњу на своју ситуацију, али, исто тако, и један од ретких канала за вертикалну друштвену проходност и поправљање економског и друштвеног статуса маргинализованих лица и, у најразвијенијим облицима - остваривање специфичне каријере религијско – ритуалних функционера у заједници.

**Кључне речи:** русаље, ритуал, опседнутост, егзорцизам, медијумство, врачарење, каријера, религијско ритуални функционери, вертикална друштвена проходност.

Русаљски ритуал је феномен који са својим драматичним експресивним елементима, ритуалним праксама и за њих везаним веровањима представља јединствен и крајње "егзотичан" пример ритуалног понашања у нашој традиционалној култури. Самим тим, не чуди што је русаљски феномен био предмет бројних анализа и студија, како домаћих - тако и страних аутора. Поменути аутори поседовали су различите нивое компетенције и били су посленици различитих научних дисциплина. Ритуалом су се бавили правници, теолози, археолози, фолклористи, етномузиколози, етнолози, антрополози и, понајвише, лекари - психијатри. Сасвим је јасно да су се њихови приступи разматраном проблему значајно разликовали, те да закључци до којих су долазили често опонирају једни другима.

Према подацима којима располажемо, русаљски ритуал је престао да се одиграва у осамдесетим годинама 20. века, но, то није иницирало и нестанак интересовања за овај проблем. Шта више, истраживања феномена русаља су настављена, а радови и прилози о русаљском ритуалу су и даље публиковани у завидном броју.

[1] Текст је резултат рада на пројекту *Културни идентитети у процесима европске интеграције и регионализације* (бр. 147035), који МНЗЖС РС финансира у целости.

Међутим, од посебног је значаја већ на овом месту истаћи да ниједна досадашња студија русаљског ритуала није пружила потпуно и задовољавајуће тумачење овог феномена. Разлози за овакво стање су бројни. Поједини аутори су приступили разматрању русаљског ритуала без амбиција да пруже свеобухватно објашњење, други нису имали јасно одређен референтни теоријско – методолошки оквир (или га се нису придржавали), трећи су, пак, приступили проблему са специфичних аспеката који су им сузили могућности обухватнијих тумачења.

Специфичан проблем представља и чињеница да су аутори, из различитих разлога (недовољна обавештеност, избегавање података који се не уклапају у њихове теоријске концепте итд.), углавном, избегавали да користе сву дескриптивну грађу која се може наћи о русаљама а која је веома богата.

Претходно описано стање је довело до тога да су бројна питања везана за русаљски ритуал остала без икаквог одговора, односно - поједини аспекти овог феномена уопште нису узимани у разматрање, или су, пак, тумачени на начин који не трпи озбиљнију научну критику.

Све до сада поменуто сасвим јасно и недвосмислено истиче неопходност "поновног промишљања" русаљског ритуала.

У овом раду, претходно поменуто поновно промишљање русаљског ритуала биће реализовано кроз призму антрополошких теорија о опседнутости.[2] Како ће се показати, овакав приступ проблему поседује највећи експланаторни капацитет, те се њиме могу обухватити и објаснити сви аспекти овог феномена. Сви резултати оваквог приступа русаљском ритуалу биће представљени у етапама а, имајући у виду планирани обим и намену овог рада, у њему ће бити представљено које су категорије лица, и зашто, подложне опседнутости у русаљском ритуалу, те ће се, самим тим, извршити и почетно позиционирање русаљског ритуала у категорију култова опседнутости.

Но, имајући у виду често различите, понекад и опречне информације из укупног дескриптивног материјала који се тиче разматраног проблема, неопходно је на самом почетку представити идеалтипски модел русаљског ритуала.[3]

---

[2] Преглед антрополошких терија о опседнутости видети у: Д. Синани, Антрополошка проучавања феномена опседнутости: друштвени аспекти и импликације, Етноантрополошки проблеми (Н.С.), бр. 2, Београд 2006, 59-79.

[3] Као извори за формирање модела коришћени су следећи радови: М. Васић, Дионисос и наш фолклор, *Глас САН,* CCXIV, Београд, 1954, 129 – 131; С. Вујадиновић, Етнографска грађа из Пека и Звижда, *Зборник Етнографског музеја у Београду* 1901 - 1951, Београд, 1953; Д. Глигорић, Русаље – Србовлашки народни обичај у Звижду у Србији, *Босанска Вила*, бр. 19 и 20, Сарајево, 1893; М.

## Идеалтипска дескрипција

Географско распростирање

По многим сведочанствима, забележеним од стране више аутора, русаљски ритуал одвијао се у ширем региону источне Србије. Епицентар одвијања овог ритуала, међутим, представља село Дубока, које се налази у североисточној Србији, у пределу Хомољских планина. Прецизније, село Дубока налази се у источном делу пожаревачког округа, у региону познатом под називом Звижд. Село је смештено између река Дунава, Тимока и Пека и припада општини Кучево. Међутим, иако најпознатије и највероватније извориште овог обреда, село Дубока није једино село за које се везује феномен русаљског ритуала. Поред Дубоке, појава русаљског ритуала забележена је и у селима: Волуја, Нересница, Кривача, Чешљева Бара, Ракова Бара, Брњица, Раденка, Церовица, Љешница, Шевица, Мустапић, Кудреш, Житковица, Турија, Батинац, Крепољин и Валконље. Ритуал се у овим селима јављао и нестајао у различитим временским раздобљима, а према неким изворима, у последње време постојања русаљског ритуала, његове најмасовније и најзначајније манифестације забележене су у селу Нересница, што би говорило да се епицентар његовог одвијања преместио из Дубоке, иако се ритуал и даље, паралелно, одвијао и у Дубокој – само смањеним интензитетом.

Просторно временске координате

Као што је већ поменуто, епицентром и извориштем русаљског ритуала сматра се село Дубока, а у њему је забележен и најрепрезентативнији

Драгић, "Русаље" као функционална неуроза маса, *Социјално – медицински преглед*, Књига 8, Свеска 4, Београд, 1936, 201 – 206; Ј. Ђокић, *Кроз насеља с. и. Србије, Баната и суседних крајева*, Београд, 1934; Т. Ђорђевић, *Кроз наше Румуне*, Београд, 1906; Р. Казимировић, *Тајанствене појаве у нашем народу и креманско пророчанство*, Београд, 1940; В. Медурић, Краљице, *Просветни преглед*, бр 2 и 3, Нови Сад, 1925; Д. Илић, Опело, *Преодница*, бр. 6, Београд, 1891; В. Јаковљевић, Преживели облици оргијастичког вида архаичних русалских обреда – хомољске русалије, падалице, *Етнолошки преглед*, бр 2, Београд 1960, 8 – 14; Küppers, G. A., Rosalienfest und Trancetänze in Duboka, Zeitschrift für Ethnologie, 79, Braunschweig, 1954, 212 – 224; М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд, 1876; П. Поповић, Краљице, српски народни обичај о Тројичину-дне, *Братство*, књ. 4, св. 2, Београд, 1888; В. Суботић, *Русаље у Србији или падалице у селу Дубокој у Звижду*, Три предавања, Конгрес српских лекара и природњака у Београду, Београд, 1905.

етнографски материјал, тако да ће разматрања о времену и локацији бити, углавном, везана за ово село и "оригинални" русаљски ритуал. У том смислу, шире временско одређење одржавања ритуала тиче се календарске године. Русаљски ритуал се редовно одржавао за време покретног празника – Силаска Светог Духа на апостоле, или - Свете Тројице или Духова. Највише етнографских података говори да се русаљски ритуал одвијао од недеље – првог дана празника Духова, током наредна два дана празника – до уторка и да се продужавао до, такозваних, Малих Тројица, односно, прве недеље иза Духова. Постоји међутим и податак да се падање у занос продужава и до 10 дана по Духовима. У различитим селима, интензитет збивања русаљског ритуала се мењао у зависности од дана празника, тако да сведочанства говоре да се у Нересници ритуал најмасовније одигравао на Мале Духове, а у Батинцу, на пример, у уторак - на трећи дан Духова.

Што се самог места одигравања ритуала тиче, највише података говори о томе да се главна сцена русаљског ритуала налазила у центру села, на утрини поред сеоске школе, која се налази недалеко од реке Пек. Око сеоске школе налазиле су се 2 кафане, неколико сеоских кућа, дућана и трговачких станова. Радован Казимировић помиње као место окупљања црквени звоник, који је у време његовог боравка 1938. године подигнут, а који се сасвим извесно, налази у близини школе и реке Пек. Последњи податак који говори о локацији одигравања обреда представља извештај који је Александрина Церманович поднела Милоју Васићу, и који сведочи да је у време када је она посматрала ритуал (око 1954. године), на поменутом месту била изграђена и црква.

У изворима се често помиње да до падања у занос може да дође и у кући "падалице" или у њеном кућном дворишту, док неки подаци указују на чињеницу да су поједине особе падале и ван села – у шуми или планини.

## Учесници ритуала

Када се у етнографском материјалу размотри ко све представља учеснике русаљског ритуала, намеће се закључак да је најтачније партиципијенте и сва лица инволвирана у извођење обреда посматрати са два аспекта. Наиме, у овом случају могуће је направити разлику између партиципијената у ширем и ужем смислу.

У ширем смислу, учеснике русаљског ритуала представљају русаље или дубочке "падалице", затим, сва заинтересована лица која се налазе на заветини, или другим данима када се ритуал изводи – пре свега породица и фамилија особе која пада у занос и, коначно, егзорцистичка група ду-

бочких краљева и краљица или крајичара - како их у овом крају најчешће називају.

У ужем смислу, учеснике ритуала представљају само особе које падају у занос и егзорцистичка група крајичара.

Ова подела је, наравно, сасвим условна и направљена из оперативних разлога, пошто је, како ће се у даљем тексту видети, велики део активности русаља усмерен управо ка заинтересованим лицима, а у самом ритуалу ова два аспекта су веома често нераздвојиво повезана.

## Падање у занос

Света Тројица су сеоска слава - заветина у Дубокој и овога дана се у селу окупља велики број људи из околних села, што родбине породица из Дубоке, што оних који су дошли заинтригирани русаљским ритуалом. Многе жене које падају у занос на овај празник, иако су родом или живе у суседним селима, долазе на овај дан у Дубоку како би ту "пале", пошто је ритуал у Дубокој најбоље организован. Током пре поднева кроз село се проносила литија и обилазили су се сви записи. Након обављених ритуала везаних за заветину седало се за ручак. Суботић наводи да су фамилије седеле свака за својом трпезом, обично постављеном на земљи, на утрини на којој се ритуал и одвија. Свештеник би прилазио свакој групи свештао ручак и читао пригодну молитву. У каснијим извештајима, а први пут код Александрине Церманович, пошто је Дубока у међувремену добила цркву, литија је три пута опходила око цркве. Након ручка су почињали да се скупљају људи за игранку, а потом су и жене почињале да падају у занос.

Међутим, погрешно би било тврдити да су жене падале у занос увек након играња у колу. Наравно, било је и таквих случајева, али Суботић намерно потенцира да то није једина активност која доводи до заноса, штавише, у великој већини случајева које је он испитао (а испитао је око 180 падалица за две године), жене су падале у занос после ручка док су седеле за трпезом. И код других аутора се наилази на податке да жене падају у занос док седе након ручка или док мирно шетају селом. Податак да жене падају у занос током играња у колу први пут се појављује у извештају Александрине Церманович. Као што је већ поменуто нека од лица су падала у занос и ван централне манифестације, у својим двориштима, домовима или, чак, изван села.

У специфично стање заноса долазиле су углавном жене различите доби и узраста. Као најмлађа особа која је пала у занос, који је био посматран од стране Суботића, наводи се једна девојчица од 15 година. Већином падају жене животне доби између 30 и 40 година живота, затим, де-

војке и жене доби између 20 и 30 година а потом и старије особе. Најстарија особа која је пала у занос је жена која је имала 57 година. Жене које падају, иако међу њима има и девојака, су углавном удате (неке чак од своје дванаесте године), и међу њима је велики број нероткиња. Драгић је наилазио само на случајеве падања удатих жена, док Јаковљевић тврди да углавном падају жене без мушкараца (неудате, удовице и оне којима мужеви одсуствују од куће на дуже временске периоде), као и оне жене које имају несрећен брачни живот који се огледа у низу конфликтних ситуација унутар породице, за шта се управо те жене и окривљују. Углавном, тврди се да су падале више младе него старе жене али и да се временом број оних који падају, поред редовних и "принављао".

Тврди се да су у занос падали и мушкарци али веома ретко, па чак и мала деца, распон година који се везује за падалице је од 5 – 60. Међутим, у укупном дескриптивном материјалу забележен је само један експлицитан случај падања мушког лица и оно је познато именом и презименом – Петар Јанка Иђит.

Што се падања у занос деце тиче, у материјалу се помиње да је Суботић прегледао четворо деце за које су сматрали да су пали у занос, и Милорад Драгић је прегледао само једно дете.

Од података који су изнети, Глигорић је гледао 40 падалица првог дана Духова, Суботић око 180 случајева за две године а Драгић око 100 случајева за две године, или, како сам каже око 20 жена дневно.

Падање у занос не манифестује се увек и код свих особа које падају на исти начин. Пре пада у занос падалица најчешће осећа узнемиреност, осећа да губи снагу, осећа умор по целом телу, "као да је на њу стављено камење", јавља се појачањо лупање срца које се осећа испод груди, осећају се симптоми несвестице и падалица је све више дереализована. Медурић помиње да пад често почиње извесним стањем меланхолије, тихим певушењем или говором са мртвима. Генерално, код једне групе жена, које снажније доживљавају пад, почетак заноса почиње обично снажним вриском након чега би се срушиле на земљу. У тим тренуцима родбина (која већ може да наслути када ће напад наступити) прилази да би држала падалицу за руке и ноге, чврсто прибијену уз земљу како се не би повредила. Падалица на земљи се тресе, стегнутих вилица и чврсто склопљених очних капака, не дозвољавају да им се очи отварају и при сваком покушају прегледа додатно се узнемире и њихови напади постају јачи - "прућакају се", вриште, плачу, "млатарају" рукама, лупају ногама, гестикулирају лицем, плачу или јецају. Неке падалице грчевито стегну шаке у песнице, саме себе туку, ударају се песницама по грудима, цепају себи одело, бију око себе рукама и ногама, праве покрете рукама као да се од неког бране, неке се крсте, љубе себи руку, шапућу, остварују комуникацију са "натприродним". Јављају се тонично – клонични грчеви,

пасионалне атитуде, смене плача и смејања, углавном не одговарају на постављена питања. Неке ритмично дрхте по такту музике, лупају дланом о длан, неке певају у наступу, неке звижде. Једнима иде пена на уста, покушавају да беже, гризу своју кошуљу, покушавају да уједу, ломе прсте, пљују на присутне, ударају мужа. По изласку из заноса, углавном, тврде да се не сећају шта им се дешавало током напада

За разлику од претходно поменутих, драматичних и снажних манифестација заноса (које се најчешће приписују врачарицама), постоје и групе жена чији је занос лакше природе. Оне су мирније, најчешће само ћуте, "млитаве" су и не могу да ходају. Жале се на мучнину, главобољу и болове у целом телу. "Прегибају" се напред и у страну или само седе наслоњене на неки зид. Тужне су у лицу, плачу – коментаришу да не могу да се уздрже. Неке од њих саме седају и могу саме да устану, комуницирају са околином, током напада остају непомућене свести. Интензитет напада се, по правилу (и то у случајевима и јачих и слабијих манифестација заноса), појачава када се појави егзорцистичка група, када се још из даљине зачује звук гајди које прате егзорцисте.И поред свих наведених драстичних и драматичних манифестовања русаљског заноса, нико од сакупљача грађе није забележио да се нека од падалица повредила, или да су јој услед напада остале неке негативне последице.

Што се дужине трајања претходно описаних напада тиче, код различитих аутора наилазимо на различите податке. Од наведених података може се извести временски интервал који траје од 15 минута до 2 сата, но, највише података говори да напади трају између пола сата у лакшим, и два сата у тежим случајевима. Постоје и наводи да се поједине особе ни после више покушаја нису могле повратити (што се приписивало присуству посматрача), те су слате кући да тамо дођу к себи уз помоћ своје породице. Тврди се још да жене падају и када је ведро и када је облачно, односно, да временске прилике немају пресудан утицај на то да ли ће неко пасти у занос или не, а исто тако, постоје особе које падају радовно и особе које не западају у занос сваке године.

Жене које настављају да падају и после празника Духова, које се у изворима најчешће називају врачарама, поред Тројица падају у занос најчешће на Младу Петку и Младу Недељу, а старије и искусније падају у занос и о свим већим празницима.

Што се медицинских прегледа, које су истраживачи, лекари или психијатри, вршили, може се навести као опште место да им приступ падалицама ради успостављања анамнезе, углавном, није био дозвољен. У таквим случајевима или су саме падалице драстично реаговале на покушаје испитивања или је родбина бранила прилаз лекарима.

Оно што су, углавном, Суботић и Драгић ипак успели да испитају даје следеће резултате:

Суботић је уочио да је осетљивост коже код жена у заносу нормална, да су пупиле нормалне величине а да се пулс кретао, углавном, у границама нормале – између 86 и 100 откуцаја у минути. У ретким случајевима пулс је био значајно већи од 100 откуцаја. Драгић је у појединим случајевима открио постојање анестезије, односно, неосетљивост коже на убоде игле и друге стимулације, као и одсуство рефлекса након буђења падалице из заноса. Ниједна падалица није повредила језик током напада, нити је извршено уринирање или дефекација.

## Егзорцистички ритуал

Ритуал "повраћања" падалица из заноса обавља егзорцистичка група. Ову групу чине три девојке (које често називају краљицама), три мушкарца (краља) и музичар који свира гајде (карабљицу). Групни назив који се најчешће користи за ову скупину је "крајичари".

За девојке се најчешће каже да треба да буду неудате, негде се наглашава – и невине, док мушкарци могу да буду ожењени. Краљице су лепо и свечано обучене, краљеви једноставније.

Опис егзорцистичког ритуала варира у мањој мери у зависности од аутора, али са сигурношћу се може конструисати следећи развој догађаја:

Када оособа падне у специфично стање заноса, неко из њене фамилије одмах позива крајичаре да јој "одиграју болест". Када започињу обред буђења, крајичари се ухвате за руке, или у појас, и формирају коло, распоређени тако да прво иде главни краљ, за њим краљица, потом, други краљ, друга и трећа краљица и на крају кола се налази трећи краљ. Прво и последње мушко лице држе у рукама по један јатаган или нож. Поред овога, сви у рукама носе и биље којем се приписује магијски значај – најчешће: пелин, бели лук и камилицу (руменицу). Овако формирана и опремљена група почиње да, уз музику карабаша, игра и пева око падалице. Први и последњи крајичар закрсте јатаганима груди жене која се налази на земљи, као и само место на којем лежи. Група обиграва око падалице специфичним поцупкујућим, ритмичним корацима (који неке ауторе подсећају на полку или валцер) три пута, при чему је, с времена на време, благо додирују ногама по њеним стопалима. Након обигравања на месту на којем је особа пала у занос, два краља је подижу, пребацујући њене руке преко својих рамена, док јој једна краљица придржава ноге, и носе је, око 50 метара, ка реци, где је поново спуштају на земљу коју претходно прекрсте, или на већ припремљену простирку. Ову групу често прати родбина падалице, нарочито ако је ова изразито немирна, како би је на сваком месту на којем се спушта на земљу држали да се не повреди. По спуштању на земљу, око падали-

це се по други пут понавља читав ритуал. Поново се око ње игра и пева, обилази се три пута, на грудима се црта крст и додирује се ногама. Након овога падалица се преноси на треће место, готово на обалу потока, где се поново одвија иста, већ описана радња. После обављања ритуала на трећем месту, падалицу подижу и воде је до потока. Први краљ водом из потока прелива нож и у исто време узима воду из потока у своја уста, у којима се већ налазе сажвакани пелен и бели лук. Овом смешом краљ прска из уста падалицу по лицу, устима и очима. Потом се даје падалици да пије воду из краљеве руке коју он захвата из потока, или се ова вода прво пусти низ сечиво јатагана или ножа, краљ је прихвата у руке и даје падалици да пије. По неким извештајима ритуал се овде и завршава, пошто падалица најчешће почиње да се буди већ код трећег спуштања и обигравања, али већина извора тврди да се ритуал наставља и у обрнутом смеру, падалица се поново спушта на три места, понављају се исте обредне радње, док се падалица, коначно, не врати на место на ком је и пала у занос. Онда је крајичари ту остављају и одлазе на други посао. Читав ритуал се може поновити и два до три пута – уколико се ради о тежим случајевима, а уколико се падалица ни тада не пробуди из заноса ставља јој се мед у уста и медом јој се прави знак крста на челу, врату, грудима и рукама и шаље се са фамилијом кући. У крајњем случају води се код свештеника.

Неке од особа које падају у занос, пре него што до пада дође именују особе за које желе да им обаве егзорцистички ритуал, док поједине наручују крајичаре по својој жељи и у току самог заноса. Читав ритуал буђења траје од 20 минута до једног сата, али ако се понавља више пута може да потраје и до 2 часа.

За свој труд крајичари добијају одређену новчану надокнаду а она се, у зависности од извора, креће од 1 – 2 динара или гроша, или од 10 – 30 динара. Суботић наводи да се процедура прскања пеленом и белим луком понавља код сваког обигравања око падалице, а при том се и дозива по имену и крајичари је лупају по образима, док се на потоку само запаја водом из краљеве руке, која је пуштена низ сечиво ножа. У појединим изворима се наводи да се падалица приликом ношења ка реци спушта на земљу, где јој се обиграва коло, више пута, и то – 3, 5, 7 или 9 пута.

## Веровања везана за русаљски ритуал

Имајући у виду чињеницу да се читав русаљски ритуал заснива на одређеном комплексу веровања, на овом месту биће наведена само нека веровања која се као таква и експлицитно помињу у етнографском материјалу, а биће од значаја за даљу анализу.

Верује се, дакле, да особе падају у занос зато што их обузимају натприродне силе које добијају различите називе – од ђавола и демонских бића, вила, русаља, преко душа предака и покојника, до добрих духова које шаље сам Бог, или су у питању, чак, и бића божанске провенијенције.

Верује се да у стању заноса падалице комуницирају са натприродним, пре свега са светом мртвих, па се око њих окупљају фамилије које се распитују о својим покојнима и доносе дарове за њих које падалица треба симболично да им уручи.

Такође, верује се да постоје две врсте падалица - оне које проричу, које народ назива врачарама и оне које не проричу. Слично, у народу се верује да постоје падалице које су стварно обузете и оне које овакво стање глуме.

Верује се да падалице из стања заноса може извести само егзорцистичка група. Уколико не би имале овакав третман, верује се или да би целе зиме биле мрзовољне и слабе или, чак, да би целе године биле болесне, или "метиљаве" и неспособне за посао. Код оних падалица код којих долази тешко до опоравка, па им се игра више пута или се користи мед да би се повратиле (за које се сматра да су врачаре), верује се да им овакав занос даје још већу снагу за бављење врачарским послом. Верује се да се жене, одласком у манастире и код свештеника, где би им се читале молитве, покушавају ослободити од оваквих напада, међутим, у пракси се то ретко дешава. Исто важи и за одласке код бајалица, које би употребом одређеног биља требало да ослободе ове особе падања. Драгић наводи да се у случају неког обољења, које се појави за време празника Духова, верује да је последица опседања од стране демонских бића – русаља и да се и за овакве болеснике тражи играње егзорцистичког кола. Такође, верује се да онај ко ради на овај празник може тешко да оболи, да се одузме, да му се искриве уста, добије дрхтање и падавицу. Постоји и веровање да у току дана не треба спавати, нарочито не отворених уста, пошто се сматра да ови демони улазе у тело човека управо кроз уста. Верује се да "падају" она лица која су се огрешила, односно радила на празник.

## Анализа

Већ на основу изнесеног модела, сасвим је јасно да се у случају русаљског ритуала ради о класичној манифестацији феномена опседнутости. За овакву тврдњу постоје бројни аргументи и они ће бити експлицирани у даљем тексту. На почетку, у прилог ове тезе може се навести следеће:

Као што се из дескриптивног материјала може видети, русаљски занос се сматра стањем болести, које се, у различитим интерпретацијама,

сматра последицом уласка демонских бића – најчешће вила или русалки, у тело обузете особе, или уласком неког другог одуховљеног ентитета који истискује душу опседнуте особе. Некада се ови ентитети концептуализују као душе предака, некада као "добри духови" које шаље Бог, а некада и као сама божанска бића.

У прилог овоме иду и веровања да овакви духови могу да опседну било коју особу и то у било ком тренутку. Верује се да демони могу да уђу у људско тело самоиницијативно, најчешће кроз уста – а не кроз стање изазваног транса или на начин који би подсећао на шаманску иницијацију. Такође, опседнутост се доживљава и као последица прекршених правила, најчешће забране обављања различитих послова или посећивања "опасних" места у време духовских празника, па је развијен и систем табуа везан за ову појаву. У вези са претходно наведеним веровањима налазе се и забране спавања током духовских празника по дану (нарочито отворених уста). Оне се односе, пре свега на децу, па им се, у случају да заспу, преко уста, као заштита, ставља марама или нека друга тканина. Такође, и за све друге болести и слабости које се, евентуално, могу појавити код људи током духовских празника, верује се да су последица опседања поменутим демонским бићима. Развијен је и читав систем заштите од активности опседајућих ентитета који се састоји од ношења, или стављања под јастук на ком се спава, познатих апотропејских средстава као што су, на пример, бурјан, бели лук или пелин, али и од одлазака код бајалица или свештеника и посета манастирима, где би читање молитве требало да да одређене резултате. Овакви поступци се могу тумачити као настојања лица која их спроводе да спрече или сведу на најмању могућу меру вероватноћу опседања од стране оностраних бића. Међутим, посезање за овим средствима се може сагледати и у другачијем светлу, о чему ће више речи бити у даљем тексту. Оно што је за овај рад тренутно од важности је да су и овакви покушаји заштите, у сваком случају, у вези са феноменом опседнутости, тачније – самим чином опседања.

Коначно, један од круцијалних елемената који сведочи у прилог тези о русаљском ритуалу као феномену опседнутости је егзорцистички ритуал који чини интегрални део русаљског ритуала, а који треба опседнуту особу да ослободи опседајућег ентитета. Уколико се, из било ког разлога, не изведе егзорцистички ритуал, или русаља не успе њиме да се поврати из транса, погођена особа се најчешће одводи у манастир, не би ли се "излечила" читањем молитви. Такође, битна је и чињеница да се и за све болести које се јаве у време духовских празника, невезано за русаљски ритуал, тражи играње егзорцистичког кола.

Из богате етнографске грађе јасно се види да су жене - и то најчешће удате жене али и девојке, категорија лица која је најподложнија нападима опседнутости, те да су управо оне и најчешће учеснице у русаљском

ритуалу. Поред жена, помиње се, у знатно мањем броју, могућност падања мушкараца у занос и, исто тако, постоје подаци и о деци различитог узраста за коју се веровало да су опседнута и да им је потребно обезбедити ритуал егзорцизма.

Када се говори о женама као категорији која је најподложнија нападима опседнутости, треба имати, пре свега, у виду чињеницу да жене у источној Србији свој животни век проводе у патријархалној средини где су односи моћи у знатној мери на страни мушкараца. Иако се патријархални систем у овом региону у извесној мери разликује од динарског типа патријархалног уређења[4], већина аспеката живота у друштвеној заједници тог типа ствара код женског дела популације услове за бројне фрустрације, осећај подређености и маргинализованости. Поред основне чињенице да су у свим доменима живота подређене мушкарцима, битни су и моменти искључености из свих организационих активности и кључних позиција у званичној догми – у овом случају православном хришћанству, као и искљученост из економско - политичких токова и система одлучивања, али не и привређивања. При свему овоме, треба имати у виду да Звижд представља веома сурову област сплета планинских ланаца у којој је главна привредна грана сточарство, и евентуално, "где се може" земљорадња, а по сведочанствима из наших извора народ овде проводи "до зла Бога тежак живот".[5] Од жене се очекује да испуни репродуктивну функцију, и обавља напорне послове који су везани, како за саму кућу, тако и за домаћинство. По подацима из извора, мушкарци су често одсутни од својих домова, морал је на ниском нивоу, а брачни и породични сукоби су чести, те лако долази и до растурања заједница.

По највећем броју аутора, учеснице у русаљском ритуалу су у највећем броју удате жене, а лако је приметити да су многе почеле да падају у занос непосредно након чина удаје. Доласком након удаје у нову средину, жена која је и у сопственом дому била у подређеним односима у односу на мушке чланове домаћинства, суочава се са чињеницом да своје жеље, тежње и понашање мора да подреди, поред мушкараца који за њу представљају потпуно нова лица, и другим особама женског пола која су родом из куће у коју се удала. Њена позиција подређености и ускраћено-

[4] Наиме, источни тип патријархалног система подразумева одређене разлике, пре свега, у мањем инсистирању на рађању мушке деце. Инсистирање на обезбеђивању порода постоји, али да се имање не би сувише делило, рађање великог броја деце није императив. С друге стране, у таквим условима, жене су у овом типу патријархалне заједнице оптерећеније својим уделом у привреди домаћинства, пошто бројчано мање породице у већој мери зависе од њеног доприноса. Видети више у: И. Ковачевић, Семиологија ритуала, Београд, 1985, 94-96.

[5] Суботић, 78.

сти се у таквој ситуацији значајно драматизује. Када се има у виду чињеница да су у овој области, такозвани, малолетнички бракови готово редовна појава, те да поједине девојчице доспевају у нову фамилију, код супруга који јој је одређен договором између две фамилије, у својој дванаестој или тринаестој години живота, фактори фрустрације доживљавају своју кулминацију. Овде треба подсетити на податак да се у изворима помиње неколико конкретних случајева тек удатих девојчица које су почеле да падају у занос и учествују у русаљском ритуалу.

Међутим, када се подаци из извора којим располажемо детаљније размотре, добиће се потпунија слика о категоријама особа које су подложне опседнутости и које су партиципијенти у русаљском ритуалу, па ће се створити и могућност да се изврше одређене даље класификације и категоризације.

Према подацима из извора, највећи број жена које падају у занос за време духовских празника су удате жене. Како се види из података које доносе, пре свега, Суботић, Драгић, Медурић, Казимировић и Јаковљевић, њихове године живота и животне ситуације се разликују, али одређене правилности се могу јасно уочити.

Драгић је категоричан у ставу да о Духовима "падају" само удате жене, и да, иако је чуо да се у тој улози могу наћи и девојке, он на терену није забележио ниједан такав случај.[6] Суботић наводи да су младе жене, година између 20 и 30, падале и раније али често пропушта да наведе податак када су се удале. Већ је поменуто да су многе удате од своје дванаесте или тринаесте године. Код Суботића, ипак постоје подаци и о неудатим особама које падају у занос за време ритуала. Када именује жене које је прегледао, Суботић, на пример, помиње неке женске особе у двадесетим годинама као нечије кћери а не као супруге – што нам говори да су неудате, међутим, оне се налазе у доби када је, у овом крају, било за очекивање да имају већ дужи брачни стаж. Исто тако неке жене Суботић описује као снаје неких лица а не као нечије супруге (што му је уобичајени начин описивања) – што би могло да говори да су те особе или удовице, или су им мужеви одсутни, па их Суботић везује за најстарија мушка лица из куће из које долазе.[7] Јаковљевић наводи да су брачне размирице у овим крајевима честе, за њих се најчешће окривљују снаје а, такође, наводи и да су многе жене удовице или су им мужеви на дужим одсуствовањима од куће.[8] Поред наведеног, у дескриптивној грађи веома фреквентан податак представља чињеница да је међу удатим женама које падају у занос велики број нероткиња.

[6] Драгић, 204.
[7] Суботић, 88-89.
[8] Јаковљевић, 12.

Све ово, уз претходно описане услове живота у којима све жене из овог краја проводе свој животни век, ствара сасвим довољне основе за настанак фрустрација различите врсте. Заједнички именитељи свим описаним случајевима су подређеност, ускраћеност и маргинализованост.

Међутим, како аутори који су се бавили русаљским ритуалом наводе, а што се и из извора јасно види, код различитих група жена, стања заноса у ком се за време ритуала налазе, разликују се у начинима на који се манифестују. И сами испитаници који су присуствовали извођењу русаљског ритуала били су склони да разликују две групе "падалица" – оне које су пророчице и оне које то нису.

Како би ствари биле јасније, навешћемо неколико примера из дескриптивног материјала:

Познат је случај Докије, који помиње Суботић, жене од 40 година која има троје деце али она не падају у занос. Докија се "заноси" и о већим празницима од како је "постала врачара". Прима код себе свет, говори са Богом, свецима, предсказује судбину и "казује лекове" од разних болести. Своје услуге наплаћује.[9]

Медурић каже да су русаље склоне врачању гледањем у воду или кукурузна зрна, да говоре са духовима о својим ближњима или о својој кући, причају о покојним мужевима и предсказују берићет.[10]

Драгић преноси искуство са русаљом по имену Калина, женом од 57 година, која, како наводи, после бурног напада почиње да изговара речи "религиозног карактера". Она се моли Богу и Богородици за опроштај, моли Богородицу да "расклони облаке" пошто је град већ три пута наносио штете у њиховом крају. Потом, Калина говори о несрећи која је задесила земљу након што је убијен Краљ Александар, даје пророчанства политичког карактера, крсти се.[11]

За Келу, жену од 60 година, а која у занос пада већ 40 година уназад, Казимировић каже да је најпознатија русаља у Звижду. Како преноси Казимировић, њен напад је трајао око три сата. Дуго је помињала мртве, потом је прорицала. Предвидела је да ће те године велики град да задеси Дубоку, да ће војници бити стално позивани на вежбе али да рата неће бити. Још 1916. године, за време заноса, прорекла је да ће Бугари отићи из Србије и да ће Срби поново вратити власт у своје руке. Казимировић каже да је она постала чаробница и да је њен ауторитет у селу велики. Никакво биље јој није помогло.

Исто тако, једна од русаља која се звала Марија, прорекла је 1910. године да ће се на небу појавити звезда са репом (коју Казимировић пове-

[9] Суботић, 82.
[10] Медурић, 14-15.
[11] Драгић, 202.

зује са Халејевом кометом), затим да ће настати крвави ратови у које ће да ступе многе земље. 1933. године прорекла је да ће Србија убрзо изгубити свог господара (Краља Александра).[12]

С друге стране, у етнографском материјалу бројни су и примери падања у занос која се манифестују на другачији начин. Суботић наводи више таквих примера:

Русаља Војка, стара 25 година, из Дубоке, седела је наслоњена на ограду. Била је бледа, укоченог погледа, није одговарала на питања и није могла сама да устане. Није била немирна, није затварала очи, играчи су је приликом "лечења" носили.

Стана, жена од 19 година (удата), тужна је у лицу, почиње да јауче, "прегиба се" у страну, дрхти. Каже да је све боли, почиње да плаче, каже: "Дође ми да плачем и не могу да се уздржим". Узнемирила се када су се појавили крајичари. И за време егзорцистичког ритуала сво време је плакала. По завршетку обреда била је присебна и мирна. Сво време је била при свести.

Русаља Марија из Волује, нероткиња, пала је у занос дрхтећи, вилице су јој биле јако стегнуте. Није дала да јој се отварају очни капци, постајала је узнемиренија. Када су стигли егзорцисти напад је добио на драматичности – бацакала се, ударала рукама и ногама, гестикулирала лицем, није ништа говорила, час је плакала – час јецала. Осетљивост коже јој је била нормална а Суботић је стекао утисак да је чула све што се око ње говорило.

Пауна, жена од 25 година, удата пре 13 година, почела је да пада у занос по удаји. Жмурила је, викала, драла се, "пруђала", плакала. Тресла се по ритму музике. Није одговарала на питања.[13]

На основу наведених примера, на први поглед, може се, донекле, прихватити поменута етнокатегоризација дубочких падалица, па се могу разликовати две категорије жена које падају у занос и, чак, уочити одређене правилности.

"Падалице" које комуницирају са оностраним, проричу и које, потом, узимају на себе звање врачара, најчешће су жене средње и старије животне доби, од 40 до 60 година живота. Оне имају најдраматичније и "најтеже" нападе приликом стања заноса, који, уједно, и најдуже траје. Њих је најтеже повратити из овог стања, лекарима је било онемогућено да им приђу и прегледају их. Овакве особе најчешће једине падају у занос у својој породици или су, евентуално, у занос пре њих падале и старије жене из њихове фамилије (углавном мајке).

[12] Казимировић, 110-115.
[13] Суботић, 82-87.

С друге стране, особе чији се напади манифестују на блажи начин не сматрају се врачарама, у заносу су најчешће тужне, уморне, жале се на болове и слабост, често плачу. У њиховим породицама и фамилијама поред њих у занос често падају и друга женска лица различитих генерација (мајке, сестре, тетке итд.). Напади код ове категорије жена могу, такође, да буду снажни и драматични, уз манифестације сличне као код прве категорије. Али оно што представља значајну разлику је да се у оваквим случајевима ни на који начин не експлицира контакт са оностраним. У ову групу најчешће спадају млађе особе од 20 – 30 године живота. Наравно, уочене правилности не треба схватити искључиво, оне подразумевају и постојање различитих примера и преклапање појединих елемената. Интересантно је да се Суботић, говорећи о овој категорији падалица, несвесно, сасвим приближио одговарајућем тумачењу њиховог стања. Наиме, Суботић тврди да се падање у занос код групе жена која одговара претходно описаној категорији јавља због утицаја прилика у којима се налазе. Међутим, "прилике" на које Суботић мисли представљају њихово тренутно присуство на месту одигравања ритуала, где око њих жене падају у занос те се, по њему, сличне манифестације аутосугестијом преносе и на остале жене.[14] Праве "прилике" које су узрок падању у занос код ове категорије жена, у ствари су њихове реалне животне прилике и ситуације, које подразумевају различите ускраћености и подређеност.

Међутим, у дескриптивном материјалу се уочава још једна, можда и највећа група жена које падају у занос, а њихово понашање се може позиционирати између два претходно описана типа. Оне у свом заносу остварују контакт са светом мртвих и током напада опседнутости имају улогу медијума. Њихови напади могу да буду благи, па онда "звиждуђу" или "певуше", "шапуђу" у разговору са мртвима, или могу да буду изражени веома снажно, са испољавањем значајне количине агресивности према себи и околини. У таквом случају комуникација са светом мртвих почиње када се русаља умири, а око ње се окупљају заинтересована лица и покушавају да добију одговоре на питања која их интересују. Окупљена лица најчешће желе да од русаље добију информације о својим преминулима – како им је на "другом" свету, да ли им нешто недостаје и могу ли још нешто учинити како би олакшали њихов посмртни живот. Народ покушава да искористи овакве прилике како би блиским покојницима послао ствари за које сматрају да су им неопходне, а које се дају падалици како би их она симболично предала душама мртвих, или их користи за размену информација, покушај разговора са драгим преминулим особама. Чест је случај да русаље овог типа самоиницијативно преносе информације из света мртвих које су намењене члановима њене фамили-

[14] Исто, 93.

је или окупљеним, заинтересованим лицима, а које, понекад, садрже и ставове који пропагирају придржавање традицијом установљених форми понашања, нарочито из сфере односа према покојницима.

За ову категорију падалица, поред осталих, интересантни су и индикативни примери које наводе Драгић и Казимировић:

Милорад Драгић описује случај младе двадесетдвогодишње жене која је у занос пала први пут управо у години када је он боравио у Дубокој. Она је на себи носила црнину због недавно преминулог оца. За време заноса ступила је у контакт са оцем и говорила "извесне речи" које су биле упућене њему.[15]

Казимировић наводи податке о заносу Ане Качуновић којем је присуствовао 1939. године. Напад је трајао преко два сата, она је плакала и помињала умрле рођаке које види на другом свету. Помињала је свог свекра, жалећи му се на тешко стање у кући после његове смрти. Пришла јој је једна рођака са колачићем који је наменила својој покојној ћерки, пољубила га и предала русаљи. Она је поменула њено име у заносу. Крстила се, пљувала на нечисте силе, жалила се на Бога што јој је узео сина јединца, помињала рођака којег "јадни људи отроваше", видела је сестру која је умрла неудата. У заносу је видела многе покојнике који нису били добро обучени, те је јавно осуђивала њихове родитеље који им за помене нису ништа "уделили".[16]

Дакле, може се закључити да се у основи разликују две врсте русаљских падалица – оне које нису (или још увек нису) остварилe известан степен професионализације, и оне које су се професионализовале захваљујући околностима у којима бивају опседнуте. Прве најчешће бивају опседнуте демонским митским бићима, док се код друге врсте падалица у улози опседајућих агената наилази на душе предака, "добре духове послате од Бога", до бића из "небеске хијерархије" па и самог Бога.

У ширем смислу, међутим, група професионализованих падалица не представља јединствену категорију већ, пре, читаву скалу различитих лица које су на себе преузеле већи или мањи број улога и функција, ослањајући се на манифестације опседутости које се одигравају у русаљском ритуалу. Она је оформљена од лица које пружају различите типове услуга - од комуникације са мртвим рођацима и прецима, преко успостављања комуникацијског моста са оностраним и омогућавања контакта са мртвима за остала лица која не припадају ужем фамилијарном кругу, до особа које пророкују и проповедају религијско/ морално/ етичке садржаје током стања заноса, и особа које у животу, на основу феномена опседнутости, ван циклуса духовских празника, заузимају улогу водећих религијско – ритуа-

[15] Драгић, 205.
[16] Казимировић, 117.

алних функционера у својој заједници, те на тај начин остварују специфичну каријеру. Последње свој ауторитет обнављају падањем у занос и за друге велике празнике – што је већи број напада опседнтости, и статус особе која на основу њих темељи своје способности расте, приписују јој се веће моћи, што, опет, са собом носи и већи број клијената и значајнију улогу и статус који заузима у својој, али и у широј друштвеној заједници.

Све наведено може се шематски представити на следећи начин:

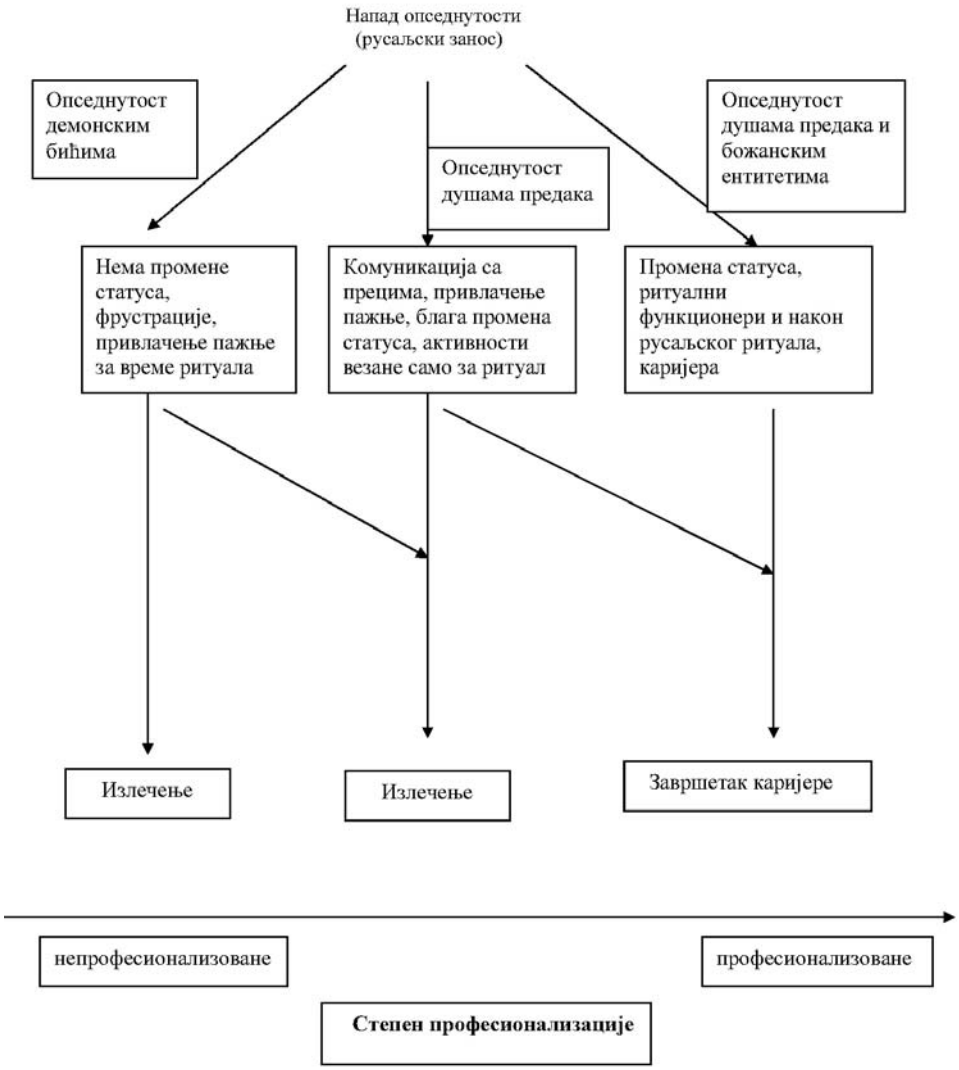

Може се, дакле, констатовати да прву категорију русаљских падалица чине особе са друштвене маргине, пре свега - жене које осећају било какву форму ускраћености и трпе одређене фрустрације – биле оне емотивне или сексуалне природе, или настале услед притисака обавеза које женама носи свакодневни живот у овом типу заједнице, или очекивања које им заједница намеће а која не могу да остваре (нероткиње, удаја), или личне и професионалне неоствареності, искључености из религијског живота, главних токова одлучивања, итд. У оваквом случају, жене ће посезањем за опседнутошћу и узимањем учешћа у русаљском ритуалу, указати на свој положај, изразити бунт, говорити и понашати се на начин на који, иначе, не би било могуће у нормалним околностима. Истовремено, бар за тај дан, окупираће пажњу својих ближњих и добити одговарајућу бригу и посебан третман. Њихов друштвени статус се, оваквим нападима опседнутости, неће променити. Оне бивају опседнуте најчешће демонским ентитетима. Међутим, манифестације опседнутости и стања ове категорије лица даље се могу кретати у два оновна правца: први је правац који би водио ка излечењу, односно, престанку падања у занос када се за то остваре услови (нестанак извора фрустрација нпр.), док други правац представља усмерење ка извесном степену професионализације, у зависности од личних амбиција и способности, али и спремности јавног мњења да прихвати овакав развој догађаја. Овај процес условљен је порастом моралности и ауторитета опседајућих ентитета.

Другу категорију представљају лица која су своје нападе опседнутости већ искористиле да би постигле известан ниво професионализације. У оваквим случајевима жене бивају најчешће опседнуте душама преминулих, ближих или даљих, предака. Оне омогућавају комуникацију са душама мртвих и поглед у загробни живот. За узврат добијају дарове који се симболично намењују душама покојника. Пораст друштвеног статуса код ових лица, иако постоји, није значајан и своди се на осећање поштовања и страхопоштовања које им остали чланови заједнице указују. Њихова улога везана је искључиво за русаљски ритуал и ван система духовских празника оне се враћају својим уобичајеним активностима. Порекло њиховог заноса лежи у некој од већ поменутих категорија ускраћености а њихова даља улога у русаљском ритуалу може се, такође, кретати у два правца – у правцу исцељења и престанку учествовања у русаљском ритуалу или у правцу даље професионализације и грађењу каријере која ће се заснивати на поновљеним и "негованим" нападима опседнутости.

Трећу категорију представљају високо професионализована лица, која бивају опседнута ентитетима вишег статуса. У појединим случајевима ради се поново о душама предака, али најчешће су у питању бића божанске провенијенције. Овакве особе значајно мењају свој друштвени ста-

тус, њихова улога у заједници се не завршава манифестацијом опседнутости, односно, падањем у занос за време духовских свечаности. Оваква лица, која су у народу позната под различитим називима (углавном врачаре или црквaрке), нуде својим клијентима широк спектар услуга који се састоји од комуникације са мртвима, преко прорицања до исцелитељских услуга. У појединим случајевима ова лица представљају и пропагаторе и заступнике религијско / морално / етичких начела која су од значаја за културно – когнитивну репродукцију заједнице, те на себе преузимају улоге религијско – ритуалних функционера. Имајући у виду чињеницу да у Дубокој, на пример, у време када се русаљски ритуал одвијао у својој пуној снази, није постојала црква, те је присуство официјелне религије било готово неприметно, потреба за функционерима овог типа била је веома изражена. Особе код којих манифестације опседнутости резултују оваквим следом догађаја, углавном, напуштају своје редовне активности, а значајан део средстава (новац и дарови) зарађују на основу услуга које пружају заинтересованој клијентели. На овај начин, очигледна је промена и напредак у економским аспектима живота особа о којима се говори. С друге стране, у заједници у којој живе њихов друштвени статус расте у складу са важношћу улоге коју на себе преузимају - што може да кулминира улогом једног од главних религијских функционера у заједници. Престанак учешћа у русаљском ритуалу, у овом случају представља, заправо, завршетак једне сасвим специфичне каријере.

Сасвим је очигледно да велики број жена које учествују у ритуалу, на овај начин траже вентил или компензаторни механизам за бројне фрустрирајуће услове у којима живе. На овај начин, оне дају себи одушка јавно изражавајући своју фрустрираност кроз друштвено прихваћени идиом или врше притисак на своју околину, пре свега мушкарце, да обрате пажњу на њихово стање и да им у тим тренуцима придају више на значају и више се за њих интересују. Међутим, у русаљском ритуалу на сцени није само исказивање незадовољства, иживљавање фрустрација или бунт против припадника пола који монополизује позиције моћи, већ и једна сасвим специфична тежња код одређеног броја лица да се, независно од односа према осталом делу заједнице, за себе, за свој бољи живот и виши положај пронађе канал којим ће се остварити вертикална друштвена проходност. Ово смо у једном претходном раду назвали теоријом о бенефиту и на овом месту нису нужна даља упућивања у њен садржај.[17]

Оно што је за овај рад битно је да једна категорија лица, захваљујући сопственим способностима и тежњама, користећи манифестације напада

[17] Видети у: Д. Синани, Опседнутост и егзорцизам у Србији, Етнолошка библиотека – СГЦ, Београд, 2007.

опседнутости успева да изврши утицај на јавност и обезбеди себи значајно напредовање у друштвеном статусу – укључујући аспекте који се тичу личног угледа који уживају али и аспекте економског карактера. На тај начин, учествовање у русаљском ритуалу постаје друштвено пожељан образац понашања, а питање напредовања на друштвеној лествици је питање успешног професионализовања способности које особа тврди да стиче кроз нападе опседнутости. Особе које нису професионализовале своје нападе опседнутости, уколико не добију пажњу од својих ближњих и не обави им се прописани ритуал, поседују додатни механизам који их, у извесној мери, може ослободити од притисака заједнице у којој живе, па се, тако, верује да ће жене којима се не одигра егзорцистичко коло, или које падну у стање заноса изван сцене на којој се русаљски ритуал одиграва, бити болесне, уморне или, уопште, неспособне за рад током извесног периода који се протеже од седам дана до читаве године. У таквим случајевима, могуће је ангажовати и друга терапијска средства, па се такве особе воде на лечење код врачара или на третмане по манастирима.

Уколико се не задовољи третманима који се гарантују опседнутим особама за време русаљског ритуала и уколико има способности и склоности ка даљем напредовању у ритуалном животу заједнице, опседнуто лице ће временом тврдити да бива опседнуто ентитетима вишег статуса и кренуће у професионализацију стања које се првобитно доживљавало као болест изазвана нападом демонског бића. Овакве напоре често подржава и њена родбина, на шта указују подаци из извора који говоре да је русаља у честој комуникацији са њима током заноса и да једни другима дају инструкције у вези са развојем стања у којем се налазе. Родбина је, такође, та која не дозвољава детаљнији преглед падалица који би могао да доведе до њиховог раскринкавања, уколико се напади заноса глуме. Овакво понашање, како се може видети из извора, Суботић назива "дресуром" од стране блиског окружења русаље.[18]

Исто тако, извори нам сведоче о томе да се и у случајевима који се дешавају у русаљском ритуалу опседнутост не сматра добровољном – што је једна од основних претпоставки да она буде јавно прихваћена и културно евалуирана.[19] У том смислу, бројне су тврдње да жене не желе да падају у занос за време духовских празника, да су ишле код врачара и код свештеника како би им помогли да се ослободе ове "болести", али такви покушаји ретко у пракси резултују успехом и изласком из круга учесница русаљског ритуала. И у оваквим случајевима важан је степен

[18] Суботић, 91.

[19] О културној евалуацији опседнутости видети у: I. M. Lewis, Ecstatic Religion – An Anthropology Studies of Spirit Possession and Shamanism, London, 2003.

остварене професионализације русаље. Високо професионализоване особе тврде да их ништа не може ослободити напада опседнутости, а поједине су , чак, тврдиле да им је то "од Бога дато".

Бројна су сведочанства у изворима која говоре да се, када се говори о партиципацији у русаљском ритуалу и, евентуалној, даљој професионализацији, ради о обрасцу друштвено пожељног и исплативог понашања. Пре свега, таквој тврдњи у прилог иде велики број учесница у ритуалу, покушаји да се стање заноса одглуми (што је често бивало примећено и од стране обичних посматрача), али и учешће мушкараца, младих девојака и помињање деце у контексту опседнутости "демонима духовских празника".

У изворима се наилази на помене жена које падају у стање заноса, а које су падале за духовске празнике и пре него што су се удале, док су још биле веома младе девојке. Имајући у виду чињеницу да у тој животној доби нису подложне свим елементима ускраћености и фрустрација који су у досадашњем тексту помињани, може се закључити да се овде ради о личној перцепцији повољности које статус русаље може да донесе, или тежњи њиховог окружења да их ангажују и упуте на обрасце понашања који им могу олакшати живот. Томе говоре у прилог и подаци из извора где се експлицитно наводи да родитељи "наслућују" које ће им женско дете падати у занос у будућности.

Исто тако, ако би опседнутост за време русаљског заноса била реално посматрана као болест (која се, иначе, сматра наследном) и непожељно стање (или као хистерија или последица сифилиса као што тврде поједини аутори), логично се намеће питање – зашто би ико пристао да се ожени таквом девојком и доведе у опасност своју породицу и своје потомство које би могло да наследи карактеристике своје мајке? Одговор је сасвим јасан - бити русаља, нарочито високо професионализована, што свакој индивидуи, потенцијално, стоји као отворен пут, јесте пожељно и профитабилно "занимање".

Што се учешћа мушкараца, у улози оних који падају у занос за духовске празнике, тиче – иако постоје приче о томе да су и мушкарци (мада у мањем броју) падали у занос – у целокупној дескриптивној грађи може се наићи само на један конкретан пример особе мушког пола која је бивала опседнута у време духовских празника. Ради се о Петру Јанка Иђиту, чији је случај описао В. Суботић и за којег, као лекар, тврди да поседује урођену физичку аномалију – *pes varum equinus*, односно, рођењем стечени физички недостатак на обе ноге.[20]

Сасвим је јасно да оваква, физички ометена особа, није била у могућности да у потпуности оствари улогу мушкарца (у патријархалној заједници) и да равноправно учествује у компетицији за положаје са осталим при-

[20] Суботић, 89.

падницима мушког пола. У том смислу, подређеност, ускраћеност и маргинализација су сасвим очекивани, а као повољан алтернативни идиом за напредовање у статусу прихваћен је онај који се иначе у заједници користи као канал за друштвену проходност – учешће у русаљском ритуалу.

Када се говори о падању у занос деце, у целокупном етнографском материјалу експлицирано је само пет случајева, које су забележили лекари, од тога – четири Суботић и један случај који је забележио и описао Драгић.[21]

У свим поменутим примерима дијагностификована су реална стања слабости или болести – у једном случају радило се само о бледилу код детета, док су код других регистровани интестинални катар, закржљалост у развоју, капиларни бронхитис и јака ангина.

У сваком случају, родитељи поменуте деце инсистирали су на извођењу егзорцистичког ритуала не обраћајући пажњу на савете лекара.

Овакво њихово понашање може се схватити на два начина – или дубоко верују у стања опседнутости, као извориштима болести, за које је неопходан егзорцизам или покушавају да иницирају своју децу у ред хронично опседнутих учесника русаљског ритуала – што би, поново, говорило о пожељности оваквог обрасца понашања.

**Danijel Sinani**

## RITUAL OF ’’RUSALJE’’ – VIEW FROM A NEW ASPECT

The paper is dealing with the ritual of "rusalje” as a manifestation of a spirit possession phenomena. It is argued that for the categories of oppressed and deprived people this ritual represents the channel to exert mystical pressure upon their superiors, but also one of the few channels available to them for gaining some vertical social mobility. In it’s most developed forms the ritual becomes the channel for making special kind of career – becoming the ritual official in the community.

[21] Суботић, 90-91; Драгић, 205.